

DEMOGRAFSKE PRILIKE U DRNIŠKOM KRAJU PREMA AUSTRIJSKIM POPISIMA PUČANSTVA (1857. – 1910.)*

Doc. dr. sc. Ante BRALIĆ – Stipe RAMLJAK, prof.
Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru

UDK 314 (497.5 Drniš) "1857. – 1910."
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 11. XII. 2009.

U tekstu se analiziraju austrijski popisi pučanstva na području političke općine Drniš u drugoj polovini 19. stoljeća i na početku 20. stoljeća. Radi se o popisima iz 1857., 1869., 1880., 1890., 1900. i 1910. godine. Pri tome su podatci analizirani prema vjerskoj, jezičnoj, nacionalnoj, spolnoj i dobnoj strukturi. Također su dobiveni rezultati komparirani s podacima za ostale kotare koji se nalaze u dalmatinskom zaleđu. Dobiveni rezultati ukazuju da se drniški kraj u promatranom razdoblju nalazio na početku procesa demografske tranzicije. Ustvrdeno je da krajem 19. i početkom 20. stoljeća započine razdoblje velikog iseljavanja, najčešće u prekomorske krajeve.

Ključne riječi: *Drniš, austrijski popisi stanovništva, demografija, iseljavanje, 19. – 20. st.*

UVOD

Povijest malih sredina u našoj historiografiji nije dovoljno i sustavno obrađena; tako je i s lokalnom poviješću Drniša. Ne postoji djelo u kojem se cjelovito obradilo tu tematiku. U cilju smanjivanja tog nedostatka u ovom radu željeli smo obraditi jedan segment koji bi bio mali doprinos lokalnoj povijesti Drniša, a to su demografske prilike tijekom druge polovine 19. stoljeća i samog početka 20. stoljeća u ondašnjoj političkoj općini Drniš. Stanje jednog društva izvrsno ocrtava njegova demografska slika. U obrađenom razdoblju hrvatsko društvo općenito, pa tako i društvo Drniša, doživljavalo je modernizaciju krećući se prema građanskom društvu i demografskim procesima koji su osnova na kojoj se formiralo suvremeno društvo.

U smislu izvora, ograničit ćemo se na statističke izvore, to jest statističke publikacije koje donose rezultate modernih austrijskih popisa stanovništva u razdoblju od 1857. do 1910. godine, a to su: *Bevölkerung und Viehstand von Dalmatien nach der Zählung von 31. October 1857*, K. K. Statistische Central-Commission, Wien, 1859.; *Bevölkerung und Viehstand von Dalmatien nach der Zählung von 31. December 1869*, K. K.

* Rad je nastao u sklopu izrade diplomskog rada Stipe RAMLJAKA, *Demografske prilike u političkoj općini Drniš po austrijskim popisima stanovništva (1857. – 1910.)* pod mentorstvom dr. sc. Ante Bralića. Diplomski rad je obranjen 2009. godine.

Statistische Central-Commission, Wien, 1871.; *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. December 1880 in Dalmatien ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der Häuslichen Nutzthiere*, K. K. Statistische Central-Commission, Wien, 1882.; *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, ur. Kažimir Ljubić, Zemaljski odbor dalmatinski, Zadar, 1885.; *Geographisch-statistische Repertorium der bewohnten Orte im Königreiche Dalmatien auf Grund amtlicher Daten*, ur. Alois Maschek, J. Woditzka, Zara, 1888.; *Općinski rječnik za Dalmaciju*, C. K. Središnja statistička komisija, Beč, 1908.; *Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung von 31. December 1910 alphabetischen Namensverzeichnes*, K. K. Statistische Zentralkommission, Wien, 1915.; Manfred Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Adria, Beč, 1912. Potonje navedeno djelo je autorsko, no unutar njega su tablično doneseni službeni statistički podatci posljednjeg austrijskog popisa pa ih koristimo kao izvor podataka.

Analizom, koliko dostupni podatci dopuštaju, prvenstveno se želi prikazati brojčano stanje stanovništva, odnosno njegovo kretanje, zatim njegovu dobno-spolnu, vjersku, jezičnu i nacionalnu strukturu, te ukazati na pojedine činjenice i procese i ponuditi moguća objašnjenja.

Što se tiče istraženosti ove teme, postoje radovi koji donose fragmentarne podatke u okviru neke druge teme ili se bave demografskim temama šireg područja i drugačijeg vremenskog okvira pa donose i podatke za drniško područje. Agneza Szabo u svom djelu "Pučanstvo upravnog kotara Knin u drugoj polovici 19. stoljeća",¹ analizira pučanstvo upravnog kotara Knin donoseći podatke i za Drniš, ali ne daje neku detaljniju analizu. Ivan Crkvenčić u djelu "Sjeverna Dalmacija – 'hrvatski most' (Kninsko-drniški kraj)"² donosi podatke za Drniš, ali ne i iscrpne podatke za Drniš prema austrijskim popisima (1857. – 1910.), nego općenito razmatra i šire vremensko razdoblje 20. stoljeća. Stoga se može reći da je njegova analiza više usmjerena prema demogeografiji.

1. EKONOMSKO-SOCIJALNE PRILIKE

Ekonomsko-socijalne prilike najsnažnije utječu i najjasnije se ocrtavaju u demografskom stanju društva. Dalmacija je u 19. stoljeću bila gotovo isključivo poljodjelska, seljačko-težačka zemlja, a njena poljoprivredna proizvodnja bila je najniža u Monarhiji, tako da ljetina često nije mogla prehraniti stanovništvo. Najteže je bilo u zagorskom djelu te je upravo u toj siromašnoj Dalmaciji opasnost od oskudice i gladi bila stalna sve do propasti Monarhije.³ Politička općina Drniš pripada tom

¹ Vidi: *Kninski zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993.

² Vidi: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, Savez geografskih društava Hrvatske, 1991.

³ Šime PERIČIĆ, "Oskudica i glad u Dalmaciji u XIX. i početkom XX. stoljeća", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest u Zagrebu*, br. 13, Zagreb, 1980., 2.

pasivnom, siromašnom dalmatinskom zaleđu, Dalmatinskoj zagori, kraju koji je “zaboravljen” od strane države, uostalom kao i cijela Dalmacija.

Ekonomska osnova stanovništva bili su poljodjelstvo, ratarstvo i stočarstvo, kojima se bavila većina stanovništva. U ratarstvu se prvenstveno radi o uzgoju žitarica i vinogradarstvu. Vinogradarstvo se razvija i pred kraj 19. stoljeća postaje glavna poljodjelska grana, a vinova loza pokriva sve veće površine, no taj se razvoj zaustavlja pojavom filoksere početkom 20. stoljeća.⁴ U stočarstvu je najrazvijenije ovčarstvo, premda ono brojčano opada tijekom druge polovine 19. stoljeća do te mjere da je broj ovaca početkom 20. stoljeća prepolovljen u usporedbi sa sredinom 19. stoljeća.⁵ Poljoprivredna proizvodnja zbog zaostalosti, bolesti, suše i drugih elementarnih nepogoda često ne zadovoljava osnovne potrebe stanovništva, što dovodi do učestale pojave oskudice i gladi.⁶

Najznačajnija nepoljodjelska djelatnost stanovništva je rudarstvo, što pruža zaradu dijelu stanovništva koje radi na iskapanju i prijevozu rude.⁷ Mrki ugljen se na području Drniša eksploatirao od početka 19. st., premda je intenzivnija eksploatacija počela 1836. godine kada počinje sustavno vađenje ugljena u Siveriću.⁸ Iskorištavanje ugljena dovodi do potrebe izgradnje željezničke pruge do Šibenika zbog transporta ugljena, koji se do tada prevozio zaprežnim kolima. Željeznička pruga Siverić – Perković s ograncima za Split i Šibenik stavljena je u promet 1877. godine, a 1888. godine napravljen je nastavak pruge do Knina. Tako Drniš – uz raniju, za ondašnje prilike u Dalmaciji dobru cestovnu povezanost – postaje još bolje uključen u prometnu mrežu.⁹

U Drnišu – sjedištu općine i jedinom tamošnjem gradiću odnosno naselju kojem bi mogli pripisati neke urbane karakteristike – bilo je središte trgovine i obrta. Obrt je bio na razini manufakture zakašnjelog tipa i zadovoljavao je osnovne potrebe stanovništva.¹⁰ Trgovina je zadovoljavala lokalne potrebe, a od značajnije trgovačke djelatnosti ističe se prodaja vina na tržištu Like koja se održala do Prvog svjetskog rata.¹¹

⁴ Š. PERIĆIĆ, “Prinos poznavanju gospodarskih prilika drniškog kraja u XIX. stoljeću”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42, Zadar, 2000., 269 – 270.

⁵ Isto, 273.

⁶ Karlo KOSOR, “Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (1860. – 1921.)”, pretisak, *Povijest Drniške krajine*, Split, 1995., 346 – 352.

⁷ Š. PERIĆIĆ, “Prinos poznavanju gospodarskih prilika”, 276.

⁸ Isto, 279.

⁹ Isto, 282.

¹⁰ Isto, 280.

¹¹ Isto, 284.

Uza sve pojedine dosege modernizacije kao što su razvitak rudarstva, povezivanje željeznicom ili otvaranje Poljodjelskog društva, koje je trebalo raditi na unaprijeđenju poljoprivrede, ekonomsko stanje stanovništva je bijedno.¹² Stanovništvo i dalje ostaje polugladno, izloženo malariji i drugim bolestima, neprosvijećeno i nepismeno, prepušteno samo sebi od strane države i od nje iskorištavano.

Čitavu situaciju najbolje će opisati citat iz *Narodnog lista* (br. 81, 1903.) koji kaže da je Drniškoj krajini suđeno “*robovati, poreze plaćati i zlatom državne kase puniti. Ona je jedna od najzapuštenijih krajina, a mogla bi biti među prvima. Uništiše je kamatari, nerodica, poplave, malarija, nestašica vode, zaostalost u prosvjeti i teški nameti. Narod je do kosti oglodan i nalazi se u očaju.*”¹³

Koliko stanovništvo ima koristi od tih malih modernizacijskih pomaka, toliko mu oni nanose i štetu. Sve veća društvena diferencijacija, povezana sa zakašnjelom prelaskom iz feudalnih u robno-novčane odnose pod utjecajem novčane privrede, te pritisak fiskalne politike moderne države, djeluju pogubno na seljačko stanovništvo. Seljak je nezaštićen, izložen pritisku trgovačkog i posjedničkog kapitala koji se postupno akumulira u varošima i gradovima u rukama novoformirajućeg građanskog sloja.¹⁴ Uza sve ekonomsko-socijalne nevolje, stanovništvo je prisiljeno “trbuhom za kruhom” emigrirati. Val emigracije zahvatio je čitavu Dalmaciju, osobito na prijelazu stoljeća kada se odlazi u prekomorske zemlje.

2. ADMINISTRATIVNO-TERITORIJALNA PRIPADNOST POLITIČKE OPĆINE DRNIŠ

Teritorijalnom organizacijom političkog i sudskog ustrojstva 1854. godine Dalmacija je podijeljena na 4 okruga, 31 politički kotar (pretura), 88 političkih općina i 743 porezne općine (katastarske općine).¹⁵ Prema toj organizaciji politički kotar Drniš, u kojem je bila samo jedna politička općina (Drniš), spadao je pod okružno poglavarstvo Zadar. Potkraj 1865. godine ukidaju se okružna poglavarstva, a njihove funkcije preuzimaju kotari i namjesništvo. Zakonom od 19. svibnja 1868. godine izvršena je nova administrativna podjela na sudske i političke kotare, a time je odvojena politička vlast od sudske.¹⁶ Politički kotari su dalje podijeljeni na političke općine, a one na porezne općine. Ova upravno-teritorijalna podjela Dalmacije održat će se, uz neke manje izmjene na lokalnoj razini, do kraja Monarhije. Drniš spada u

¹² Poljodjelsko društvo osnovano je u Drnišu 1869. godine kao prvo takve vrste u Dalmaciji, a brojilo je 60 članova. Isto, 274.

¹³ K. KOSOR, “Drniš u ogledalu tiska”, 362.

¹⁴ Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split, 1990., 50.

¹⁵ Frane IVKOVIĆ, “Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814. – 1918.”, *Arhivski vjesnik*, br. 34-35, Zagreb, 1991. – 1992., 37.

¹⁶ Dinko FORETIĆ, “O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata”, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 1969., 90.

politički kotar Knin, u kojem su formirana dva sudska kotara (Knin i Drniš) i dvije političke općine koje se s njima poklapaju. Nova podjela unutar političkog kotara Knin je nastala 21. studenoga 1882. godine. Tada je formirana, izdvajanjem poreznih općina prominskoga kraja iz kninske političke općine, nova politička općina Promina sa sjedištem u Oklaju.¹⁷

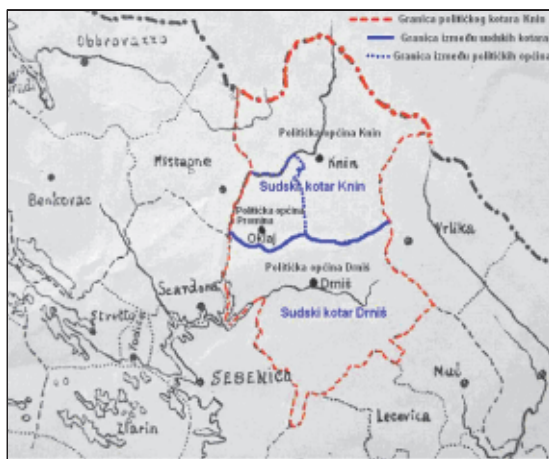
Sl. 1. Drniš krajem 19. stoljeća

U teritorijalno-administrativno područje Drniša – to jest od 1854. do 1868. godine u kotar Drniš, a od 1868. do 1918. u političku (mjesnu) općinu i sudski kotar Drniš – spadaju 42 porezne općine (katastarske općine): Badanj, Baljke, Biočić, Bogetić, Brištane, Čavoglave, Drniš, Drinovci, Gradac, Kadina Glavica, Kaočine, Karalić, Kljake, Ključ, Kričke, Ljubostinje, Miočić, Mirlović-Polje, Mirlović-Zagora, Moseć, Nevest, Ostrogašica, Otavice, Pakovo Selo, Parčić, Planjane, Podumci, Pokrovnik, Radonić, Ružić, Sedramić, Širitovci, Sitno, Siverić, Štikovo, Tepljuh, Trbounje, Umljanović, Unešić, Velušić, Vinovo, Žitnić.¹⁸ Dakle, radi se o jednakoj veličini administrativnog prostora kroz navedeno razdoblje, što je vrlo važno za demografsko istraživanje jer se podatci iz popisa odnose na isto područje od 48 naselja, od kojih je jedno varoš (trgovište) Drniš kao sjedište općine, a ostalo su sela.¹⁹

¹⁷ F. IVKOVIĆ, "Organizacija uprave u Dalmaciji", 40.

¹⁸ Isto, 43.

¹⁹ *Posebni popis mjesta u Dalmaciji*, C. K. Statistička centralna komisija, Beč, 1894., 57 – 60.

Karta 1. Politički kotar Knin sa sudskim kotarima (Knin, Drniš) i političkim općinama (Knin, Promina, Drniš)

Izvor: Državni arhiv Zadar, Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti, br. 37., izvadak iz karte, središnji dio sjever, intervencije na karti od autora.

3. POPISI STANOVNIŠTVA (1857. – 1910.)

Prvi uspješan opći popis stanovništva obavljen je – kako u Dalmaciji tako i u cijeloj Habsburškoj Monarhiji – za vrijeme neoapsolutizma 1857. godine, u skladu s modernizacijskim reformama birokratsko-vojne i centralizirane države. Taj popis je značajan stoga što je on prvi moderan popis koji je u načelu proveden prema postavkama koje vrijede i danas pri popisima.²⁰ Popis iz 1857. godine bitno se razlikuje od prethodnih u tri bitne karakteristike: popisni rezultati se odnose na tzv. “kritični trenutak”, svrha popisa prema članku 1. popisnih uputa jest da “opći popis ima zadaću saznati, izložiti i pregledno predočiti odnose stanja stanovništva zemlje, koji su najvažniji za državnu upravu”,²¹ a povrh toga je to i opći popis koji je neposrednim ispitivanjem obuhvatio cjelokupno stanovništvo Habsburške Monarhije.²² Uređivanjem i objavljivanjem rezultata popisa stanovništva i imovine od strane vlasti, za svrhe državne uprave dobiveni su prvi vjerodostojni opći podatci u obliku službenih tiskanih statističkih podataka. Oni se mogu periodično pratiti kroz naredne popise.

²⁰ Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857. – 1971.)*, Zagreb, 1979., 3.

²¹ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, “Prvi opći popis stanovništva”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb, 2008., 525.

²² B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, “Prvi opći popis”, 525; Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999., 47; M. KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo*, 3.

Takvih općih popisa stanovništva u Monarhiji bilo je šest: 1857., 1869., 1880., 1890., 1900. te 1910. godine.

Karta 2. Politička općina Drniš s poreznim općinama

Izvor: Državni arhiv Zadar, Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti, broj 17., izvadak iz karte, središnji dio sjever.

Ti popisi kao izvori za demografska istraživanja zadovoljavaju četiri važna suvremena uvjeta pri popisu stanovništva: trenutačnost, individualnost, sveobuhvatnost i periodičnost.²³ Trenutačnost zahtijeva da se popisni rezultati odnose na određeni trenutak (kritični trenutak), a on je važan jer se tim trenutkom definira ukupan broj stanovnika, te je tako vjerodostojan statistički pokazatelj stanja brojnosti stanovnika. Kritični trenutci po popisima jesu: 31. listopada 1857., 31. prosinca 1869., 31. prosinca 1880., 31. prosinca 1890., 31. prosinca 1900. i 31. prosinca 1910. godine.²⁴ Uvjet individualnosti traži da se rezultati uzimaju neposredno od stanovništva. U popisne

²³ B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, "Prvi opći popis", 525; A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 47.

²⁴ *Bevölkerung und Viehstand von Dalmatien nach der Zählung von 31. October 1857*, K. K. Statistische Central-Commission, Wien, 1859.; *Bevölkerung und Viehstand von Dalmatien nach der Zählung von 31. December 1869*, K. K. Statistische Central-Commission, Wien, 1871.; *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. December 1880 in Dalmatien ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der Häuslichen Nutzthiere*, K. K. Statistische Central-Commission, Wien, 1882.; *Posebni popis mjesta; Općinski rječnik za Dalmaciju*, C. K. Središnja statistička komisija, Beč, 1908.; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 5.

listine redom su se upisivali svi prema osobnim podacima.²⁵ Sveobuhvatnost jamči da popis obuhvaća cjelokupno stanovništvo jednog teritorija, u ovom slučaju bila je to cijela Monarhija. Periodičnost predviđa da će se popisi kontinuirano ponavljati za neko određeno vremensko razdoblje, što je važno zbog dugoročne analize podataka. U propisima za popis 1857. bilo je predviđeno da će se popis ponavljati svakih šest godina, no to načelo nije dopuštala politička stvarnost.²⁶ Novi popis je proveden tek 1869. godine, nakon dualističkog preustroja Monarhije. Striktno načelo periodičnosti od deset godina postignuto je tek u popisima od 1880. do 1910. godine.

Iako su otklonjene velike manjkavosti starih popisa – koji nisu jamčili točnost podataka, nisu objavljeni i spadaju u arhivske izvore – ni novi popisi nisu bez mana. Veliki administrativni posao kao što je popisivanje stanovništva, uz ondašnju tehnologiju i metodologiju popisa, morao je vjerojatno dovesti do pogrješaka i nekih nepravilnosti, no tim podacima moramo vjerovati jer drugih podataka takve vrste nema. Poteškoćama pri popisivanju u Dalmaciji pridonosila je i nesuradnja neprosvijećenog i siromašnog stanovništva koje je s nepovjerenjem gledalo na takve modernizacijske akcije države. Tako Alois Maschek uoči popisa 1880. u svom djelu *Zur Geschichte und Praxis der Volkszählung in Dalmatien*, razmatrajući problematiku popisa i odnos neupućenog stanovništva, kaže: “Popisnog komesara koji nepredviđeno bane u selo kao da je iz oblaka pao, smatra neke vrsti krvolokom koga je vlada uputila sa svrhom da ispita sve mogućnosti oko uvođenja novih poreza ili povećanja već postojećih ili zbog potrebe novačenja...”²⁷ Frano Ivanišević tako, osvrćući se na stanje pokrajinske statistike i službenih podataka za Dalmaciju, navodi da kod centralnih ureda u Beču uz podatke o statistici pojedinih pokrajina Monarhije često stoji opaska: “*izuzev Dalmacije; ne uračunav Dalmaciju*”.²⁸ Uzrok traži u činjenici da 1910. još ne postoji statistički ured pri vladi za Dalmaciju, dok je u Provincijalu takav ured osnovan još 1875. godine.²⁹

Problem u povijesno-demografskom istraživanju stvara i definicija ukupnog broja stanovnika pri popisima. U popisu iz 1857. godine ona se zasnivala na koncepciji stalnog (rezidencijalnog) stanovništva, što znači da se pod ukupnim brojem stanovnika smatralo sve one osobe koje su na području popisa imale mjesto stalnog boravišta, bez obzira jesu li u trenutku popisa bile prisutne ili ne.³⁰ Popisi od 1869. do 1910. god. definiraju broj ukupnog stanovništva na koncepciji prisutnog stanovništva,

²⁵ B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, “Prvi opći popis”, 525.

²⁶ B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, “Prvi opći popis”, 526.

²⁷ Dinko FORETIĆ, “O etničkom sastavu stanovništva Dalmacije u XIX. st. s posebnim osvrtom na stanovništvo talijanske narodnosti”, *Dalmacija 1870.*, Zadar, 1972., 64.

²⁸ Frano IVANIŠEVIĆ, *Statistika 1910.*, Split, 1910., 1.

²⁹ Isto, 2.

³⁰ B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, “Prvi opći popis”, 527; A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 47; M. KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo*, 9.

dakle na broju svih nazočnih osoba na području popisa bez obzira na mjesto stalnog boravka.³¹ Te dvije koncepcije su važne za ustvrđivanje broja stanovnika, naročito na malim područjima. Različitost koncepata pri popisima može dovesti do teškoća pri analizi i komparaciji strukture stanovništva koja se izvodi iz tada različito definiranog ukupnog broja stanovnika, kao što je slučaj u promatranim popisima.

Manjkavost tih popisa jest što ne donose nacionalnu strukturu stanovništva. Monarhija je pri popisima poznavala samo kategoriju državljanstva, koje je u slučaju Dalmacije bilo austrijsko. Popisi iz 1857. i 1869. godine ne donose ni jezičnu strukturu stanovništva, vjerojatno iz političkih razloga u vrijeme krize Monarhije oko njenog dualističkog preustroja. Nacionalna struktura stanovništva može se naći tek posredno u popisima iz 1880., 1890., 1900. te 1910. godine, kombinirajući podatke o jezičnoj i vjerskoj strukturi.

4. BROJ STANOVNIKA

Popis iz 1857. godine definira broj ukupnog stanovništva na koncepciji stalnog (rezidencijalnog) stanovništva. Pod stalnim stanovništvom smatraju se osobe koje su tada imale stalno boravište na području političke općine Drniš bez obzira jesu li trenutno bile prisutne ili ne. Ukupan broj stalnog stanovništva je 18.615, a broj prisutnog stanovništva je 18.099.³² Ukupan broj stanovnika u idućim popisima je izražen na koncepciji prisutnog stanovništva pa su podatci o njemu iz 1857. uklopljeni u tablični i grafikonski prikaz radi metodološke ispravnosti.

Tablica 1. Ukupan broj prisutnog stanovništva političke općine Drniš (1857. – 1910.)

<i>Godina popisa</i>	<i>Ukupan broj prisutnog stanovništva</i>
1857.	18.099
1869.	19.183
1880.	19.457
1890.	20.426
1900.	23.336
1910.	24.445

Izvor: *Bevölkerung und Viehstand... 1857*, 9; *Bevölkerung und Viehstand... 1869*, 4 – 5; *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. December 1880*, 2 – 3; *Posebni popis mjesta*, 57 – 60; *Općinski rječnik*, 25 – 27; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 64 – 65.

³¹ A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 47; M. KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo*, 9.

³² *Bevölkerung und Viehstand... 1857*, 9.

Kao što je vidljivo iz tablice, broj stanovnika konstantno raste. Međupopisna promjena stanovnika, koja izražava ukupnu apsolutnu promjenu, pokazuje porast od 6346 ljudi za razdoblje između 1857. i 1910. godine. Prosječna godišnja promjena (uvećavanje) broja stanovnika za navedeno razdoblje iznosi 120 žitelja (točno 119,73). Stopa ukupne promjene (porasta) broja stanovnika iznosi 35% u odnosu na prvi i zadnji popis, dok stopa prosječnog godišnjeg rasta iznosi 0.5628%. Za cijelu Dalmaciju u istom razdoblju stopa ukupnog porasta iznosi 59.62%, a stopa prosječnog godišnjeg porasta je 0.8664%.³³ Iz tih podataka je vidljivo da politička općina Drniš uvelike zaostaje za prosjekom Dalmacije.

Radi preciznijeg prikaza rasta stanovništva tablično je prikazana stopa prosječne promjene i ukupne promjene između pojedinih popisa.

Tablica 2. Međupopisna promjena broja stanovnika, stopa prosječne godišnje promjene i stopa ukupne promjene političke općine Drniš (1857. – 1910.)

<i>Godina popisa</i>	<i>Međupopisna promjena broja stanovnika</i>	<i>Stopa prosječne godišnje promjene</i>	<i>Stopa ukupne promjene</i>
1857.			
	+ 1084	+ 0.48%	+ 5.99%
1869.			
	+ 274	+ 0.13%	+ 1.43%
1880.			
	+ 969	+ 0.49%	+ 4.98%
1890.			
	+ 2910	+ 1.33%	+ 14.25%
1900.			
	+ 1109	+ 0.46%	+ 4.75%
1910.			

Izvor: Izračunato na temelju podataka u tablici 1.³⁴

³³ Izračunato na temelju podataka o prisutnom stanovništvu iz *Bevölkerung und Viehstand... 1857*, 9; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 68 – 69.

³⁴ Za stopu prosječne godišnje promjene i njen izračun vidi: A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 199.

Iz tablice 2. vidljive su oscilacije u porastu stanovništva, a najznačajnija se manifestira u razdoblju od 1880. do 1910. godine. Tako stopa ukupne promjene između popisa 1880. i 1890. iznosi 4.98%, da bi se u sljedećem međupopisnom razdoblju (1890. – 1900.) povećala na 14.24%, dakle za gotovo 10%, a u idućem periodu pala na 4.75%. Objašnjenje ovakvih oscilacija zahtijevalo bi detaljniju analizu prirodnog kretanja odnosno prirasta stanovništva, dakle nataliteta i mortaliteta te mehaničkog kretanja žitelja (u ovom slučaju negativnog migracijskog salda). Iseljavanje je uvjetovano ekonomskim i socijalnim nevoljama. Početak iseljavanja u Slavoniju i Srijem zabilježen je 1865. godine, nakon čega ono postaje konstantna pojava. Tako je, na primjer, 1883. godine odjednom iselilo u Slavoniju oko 100 osoba.³⁵ Jedno je sigurno; u vremenu nakon 1900. godine povećava se negativan migracijski saldo, tj. emigracija, što odnosi dobar dio mladog stanovništva te tako smanjuje ukupni porast žitelja. Iz čitavog političkog kotara Knin u vremenu između 1901. i 1910. godine iselile su 3353 osobe, dok je prirodni prirast iznosio 6929 ljudi; dakle, broj iseljenih doseže gotovo polovicu broja prirodnog prirasta.³⁶ Masovno iseljavanje s drniškog područja u Ameriku počinje 1907. godine, kada se prema podacima iz ondašnjeg tiska, koje donosi Karlo Kosor u svom djelu, navodno u 3-4 mjeseca iselilo oko 500 osoba, a na odlazak je čekalo još 1000 ljudi.³⁷ To je velik broj ako znamo da je drniška općina po popisu iz 1900. godine imala 23.336 stanovnika. Važno je istaknuti da je iseljeničku populaciju u najvećoj mjeri činilo aktivno mlado (fertilno) stanovništvo, pa se može pretpostaviti kako je to negativno utjecalo na reprodukcijski potencijal i opću demografsku sliku.

Radi jasnijeg uvida u kretanje broja stanovnika, u sljedećoj tablici usporedit ćemo broj stanovnika političke općine Drniš s onima političkih općina okolnih kotara koji pripadaju istoj zemljopisnoj cjelini, a to je dalmatinsko zaleđe. Usporedba je temeljena na podacima od 1880. godine, jer od tada, prema mišljenju Jakova Gele, na području cijele Hrvatske započinje rana faza demografske tranzicije.³⁸

³⁵ K. KOSOR, "Drniš u ogledalu tiska", 348 – 349; Š. PERIČIĆ, "Prinos poznavanju gospodarskih prilika", 265.

³⁶ M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 14 – 15.

³⁷ K. KOSOR, "Drniš u ogledalu tiska", 361.

³⁸ Jakov GELO i dr., *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske: 1880. – 1991.: po naseljima*, sv. 2., Zagreb, 1998., 207.

Tablica 3. Broj stanovnika po popisima, ukupna promjena broja stanovnika i stopa promjene (1880. – 1910.) u političkim kotarima i političkim općinama dalmatinskog zaleđa

Politički kotar	Politička općina	Broj stanovnika po popisima				Ukupna promjena broja stanovnika	Stopa ukupne promjene
		1880.	1890.	1900.	1910.		
Benkovac		31.003	33.409	38.481	44.097	13.094	+42.23%
	Benkovac	11.695	12.215	14.100	17.273	5578	+47.7%
	Kistanje	7910	8875	10.049	10.665	2755	+34.83%
	Obrovac	11.398	12.319	14.332	16.159	4761	+41.77%
Imotski		27.443	31.640	36.739	42.127	14.684	+53.51%
	Imotski	27.443	31.640	36.739	42.127	14.684	+53.51%
Knin		41.884	46.562	51.608	54.984	13.100	+31.28%
	Knin	18.148	21.077	22.810	24.919	6771	+37.31%
	Drniš	19.457	20.426	23.336	24.445	4988	+25.64%
	Promina	4279	5059	5462	5620	1341	+31.34%
Sinj		40.103	46.321	52.516	57.164	17.061	+42.54%
	Sinj	31.271	35.600	40.281	43.461	12.190	+38.98%
	Vrlika	8832	10.721	12.235	13.703	4871	+55.15%
<i>Ukupno</i>		140.433	157.932	179.344	198.372	57.939	+41.26%

Izvor: *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, ur. Kažimir Ljubić, Zemaljski odbor dalmatinski, Zadar, 1885., 66 – 67; *Posebni popis mjesta*, 50, 57 – 65, 131; *Općinski rječnik*, 2 – 7, 22 – 23, 24 – 29, 54 – 59; *Allgemeines verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung von 31. december 1910 alphabetischen Namensverzeichnes*, K. K. Statistische Zentralkommission, Wien, 1915., 406; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 64 – 67.

Tablica 4. Površina, obradiva površina, broj stanovnika, opća i fiziološka gustoća naseljenosti 1900. god. u političkim kotarima i političkim općinama dalmatinskog zaleđa³⁹

Politički kotar	Politička općina	Površina u hektarima	Broj stanovnika po popisu 1900.	Opća gustoća naseljenosti na 100 ha	Obradive površine u ha	Fiziološka gustoća naseljenosti na 100 ha
Benkovac		158.086	38.481	24	23.755	162
	Benkovac	56.428	14.100	25	12.925	109
	Kistanje	31.721	10.049	32	6978	144
	Obrovac	69.937	14.332	20	4038	355
Imotski		64.641	36.739	57	11.682	314
	Imotski	64.641	36.739	57	11.682	314
Knin		140.807	51.608	37	28.287	182
	Knin	60.987	22.810	37	11.722	195
	Drniš	65.910	23.336	35	13.053	179
	Promina	13.910	5462	39	3512	156
Sinj		133.615	52.516	39	23.939	219
	Sinj	93.451	40.281	43	18.400	219
	Vrlika	40.164	12.235	30	5539	221
<i>Ukupno</i>		678.126	281.726	36	127.816	204

Izvor: *Općinski rječnik*, 2 – 7, 22 – 23, 24 – 29, 54 – 59.

Iz tablice 3. jasno je vidljivo da kroz navedeno razdoblje politički kotar Knin ima najmanju stopu ukupnog porasta, a ona iznosi 31.28%, dok politički kotar Imotski ima najveću stopu ukupnog porasta od 53.51% broja stanovnika. Politička općina Drniš ima najmanju stopu ukupnog porasta koja iznosi samo 25.64%, što je daleko manje od stope ukupnog porasta na cijelom promatranom području od 41.26% i stope ukupnog rasta od 55.15% političke općine Vrlika, koja ima najveću stopu od svih navedenih općina. Ukupna stopa rasta za čitavu Dalmaciju u razdoblju (1880. – 1910.) iznosi 35.6%.⁴⁰

Dakle, osim što zaostaje u porastu broja stanovnika za čitavom Dalmacijom, politička općina Drniš značajno zaostaje i za područjima koja su joj u geografskom i ekonomsko-socijalnom pogledu slična.

³⁹ Fiziološka gustoća jest omjer ukupnog broja stanovnika i ukupne površine pogodne za obrađivanje.

⁴⁰ Izračunato na temelju podataka iz *Geographisch-statistische Repertorium der bewohnten Orte im Königreiche Dalmatien auf Grund amtlicher Daten*, ur. Alois Maschek, J. Woditzka, Zara, 1888., XI; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 68 – 69.

Iz analize podataka tablice 3. i usporedbe s tablicom 4. vidljivo je da se ne može tražiti uzrok maloj stopi ukupnog porasta broja stanovništva političke općine Drniš u površini obradivog zemljišta, općoj gustoći naseljenosti te fiziološkoj gustoći naseljenosti. Naime, s obradivom površinom od 13.053 hektara ona se nalazi na drugom mjestu od navedenih općina; više od nje ima samo politička općina Sinj, 18.400 hektara.

5. BROJ STANOVNIKA PO NASELJIMA

Tablica 5. Broj stanovnika po naseljima političke općine Drniš (1880. – 1910.)

Naselje	Broj stanovnika po popisima				Promjena broja stanovnika	Stopa promjene
	1880.	1890.	1900.	1910.		
Badanj	301	290	363	367	+66	+21.93%
Baljke	443	490	489	541	+98	+22.12%
Biočić	581	698	791	883	+302	+51.98%
Bogetić	188	220	216	220	+32	+17.02
Brištane	339	341	416	486	+147	+43.36%
Čavoglave	433	419	481	507	+74	+17.09%
Cera	159	182	200	217	+58	+36.48%
Drinovci	365	336	431	441	+76	+20.82%
<i>Drniš</i>	<i>1368</i>	<i>1456</i>	<i>1665</i>	<i>1673</i>	<i>+305</i>	<i>+22.29%</i>
Gradac	454	515	578	596	+142	+31.28%
Kadina Glavica	327	344	383	399	+72	+22.02%
Kalik	175	144	174	189	+14	+8%
Kanjane	364	400	433	474	+110	+30.22%
Kaočine	263	288	363	379	+116	+44.11%
Karalić	131	139	154	158	+27	+20.61%
Kljake	670	676	790	794	+124	+18.51%
Ključ	299	248	262	280	-19	-6.35%
Kopreno	302	290	325	317	+15	+49.67%
Kričke	698	699	722	772	+74	+10.6%
Lišnjak	105	116	128	158	+53	+50.48%

Naselje	Broj stanovnika po popisima				Promjena broja stanovnika	Stopa promjene
	1880.	1890.	1900.	1910.		
Ljubostinje	210	251	232	232	+22	+10.48%
Miočić	447	496	545	600	+153	+34.29%
Mirlović-Polje	544	597	713	812	+268	+49.26%
Mirlović-Zagora	337	283	337	349	+12	+3.56%
Moseć	358	382	479	533	+175	+48.88%
Nevest	311	255	304	276	-35	-11.25%
Ostrogašica	273	282	301	181	-92	-33.7%
Otavice	389	439	485	477	+88	+22.62%
Pakovo Selo	458	513	608	620	+162	+35.37%
Parčić	288	287	306	355	+67	+23.26%
Planjane	459	458	535	733	+274	+59.69%
Podumci	171	125	135	120	-51	-29.82%
Pokrovnik	270	320	392	420	+150	+55.56%
Radonić	708	758	886	885	+177	+25%
Ružić	441	373	497	466	+25	+5.67%
Sedramić	503	553	620	619	+116	+23.06%
Sitno	291	285	233	323	+32	+11%
Siverić	817	919	1156	1059	+242	+29.62%
Širitovci	381	399	442	422	+61	+16.01%
Štikovo	496	626	739	741	+245	+49.4%
Tepljuh	438	514	625	659	+221	+50.46%
Trbounje	536	592	644	844	+308	+57.46%
Umljanović	345	365	400	405	+60	+17.39%
Unešić	419	385	413	434	+15	+3.58%
Varoš	91	89	104	111	+20	+21.98%
Velušić	375	383	443	517	+142	+37.87%
Vinovo	491	526	589	544	+53	+10.79%
Žitnić	645	680	809	857	+212	+32.87%
<i>Ukupno</i>	19.457	20.426	23.336	24.445	4988	+25.64%

Izvor: *Geographisch-statistische Repertorium*, 50 – 53; *Posebni popis mjesta*, 57 – 60; *Općinski rječnik*, 24 – 29; *Allgemeines Verzeichnis*, 406.

Podatci u tablici 5. su ograničeni na razdoblje od 1880. do 1910. godine zbog metodološke ispravnosti analize i njihove točnosti za ukupnu promjenu stanovnika i njenu stopu, zato što popis za 1869. godinu iz statističke publikacije ne donosi podatke za pojedina naselja što su sadržana u podacima iz ostalih popisa.⁴¹ Podatci za popis 1869. godine izraženi su na razini poreznih općina, a ne naselja.⁴² Nedostaju podatci za naselja (sela) Varoš, Kanjani, Kopreno, Cera, Lišnjak, te su oni izraženi u okviru drugih naselja, to jest poreznih općina kojima pripadaju.⁴³ Po poreznim općinama navedena naselja pripadaju: Varoš – Drnišu, Kanjani – Kadinoj Glavici, Kopreno – Ljubostinju, Cera – Nevestu i Lišnjak – Trbounju.⁴⁴

Za obrađeno razdoblje (1880. – 1910.) stopa ukupnog porasta na razini čitave političke općine Drniš iznosi 25.64%. Od navedenih 48 naselja, 44 ih ima porast stanovništva te pozitivnu stopu ukupne promjene, dok su jedino 4 sela imala pad stanovništva te negativnu stopu ukupne promjene (vidi tablicu 5.). To su sela Ključ, Nevest, Ostrogašica i Podumci. Najveću stopu ukupne promjene (porast broja stanovnika) od 59.69% ima selo Planjane, dok najveću negativnu stopu ukupne promjene (pad broja stanovnika) od 33.7% ima selo Ostrogašica.

Objašnjenje pojedinih stopa ukupnog rasta po naseljima zahtijevalo bi iscrpnu analizu ekonomsko-socijalnih prilika na mikrorazini i korištenje različitog spektra metoda i vrsta izvora. No, jednu činjenicu možemo uočiti iz dostupnih podataka u navedenom razdoblju: u dva ekonomski najznačajnija naselja, Drnišu i Siveriću, ne postoji značajniji rast stanovništva. Drniš je jedina varoš u političkoj općini u kojoj je i upravno sjedište općine. Ujedno je i jedino naselje kojem možemo pripisati urbane karakteristike i koje predstavlja središte obrta i trgovine. U selu Siveriću bilo je središte rudarstva, a rudarstvo bijaše najznačajnija nepoljodjelska djelatnost stanovništva. Drniš ima ukupnu stopu rasta od 22.29%, što je manje od stope za čitavu općinu koja iznosi 25.64%. Siverić pak ima ukupnu stopu rasta od 29.62%, što je tek neznatno više od stope rasta čitave općine (vidi tablicu 5.). Dakle, ekonomske karakteristike tih naselja nisu pridonosile značajnijem porastu njihova stanovništva.

⁴¹ *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, ur. Kažimir Ljubić, Zemaljski odbor dalmatinski, Zadar, 1885., 15 – 16.

⁴² Isto, 15 – 16.

⁴³ Isto, 15 – 16.

⁴⁴ Isto, 15 – 16.

6. DOBNO-SPOLNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA I PROCES DEMOGRAFSKE TRANZICIJE

Struktura stanovništva prema spolu i dobi je izvorno biološka struktura i izravno je uvjetovana sastavnicama prirodnog kretanja stanovništva (natalitet i mortalitet), što ne znači da je izvan utjecaja društveno-gospodarskih čimbenika te mehaničkog kretanja stanovništva.⁴⁵ Ona je važna jer iz nje proizlaze ključni kontingenti stanovništva, fertilni (biološka reprodukcija) i radni kontingent (formiranje radne snage), što povlači za sobom gospodarsko značenje jer je to temelj fiziološke podjele rada.⁴⁶

Dobno-spolna struktura se obično navodi zajedno. Statističke publikacije korištenih popisa stanovništva donose dobnu strukturu za područje Drniša samo iz prva dva popisa (popis iz 1857. i 1869. godine), pa ćemo njih iznijeti odvojeno i zajedno sa spolnom strukturom detaljnije analizirati, a spolna struktura za čitavo razdoblje (1857. – 1910.) prikazana je u sljedećoj tablici.

Tablica 6. Spolna struktura političke općine Drniš (1857. – 1910.)

Godina popisa	Broj muškaraca	Postotak muškaraca u ukupnom broju stanovnika	Broj žena	Postotak žena u ukupnom broju stanovnika	Ukupno
1857.	9666	51.93 %	8949	48.07 %	18.615
1869.	9980	52.03 %	9203	47.97 %	19.183
1880.	10.196	52.4 %	9261	47.6 %	19.457
1890.	10.851	53.12 %	9575	46.88 %	20.426
1900.	12.554	53.8 %	10.782	46.2 %	23.336
1910.	12.951	52.98 %	11.494	47.02 %	24.445

Izvor: *Bevölkerung und Viehstand... 1857*, 8 – 9; *Bevölkerung und Viehstand... 1869*, 4 – 5; *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. December 1880*, 2 – 3; *Posebni popis mjesta*, 57 – 60; *Općinski rječnik*, 24 – 27; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 64 – 65.

Spolna struktura prikazana u tablici 6. pokazuje nešto veći udio muškog stanovništva, što je karakteristično za agrarna društva u predtranzicijskoj fazi i u podetapi rane tranzicije.⁴⁷ Broj muškaraca u ukupnoj populaciji varira od oko 52% do gotovo 54% (51.93% minimum, 53.8% maksimum), dok broj žena varira od oko 46% do oko 48% (46.2% minimum, 48.07% maksimum).

⁴⁵ A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 336.

⁴⁶ Isto, 326.

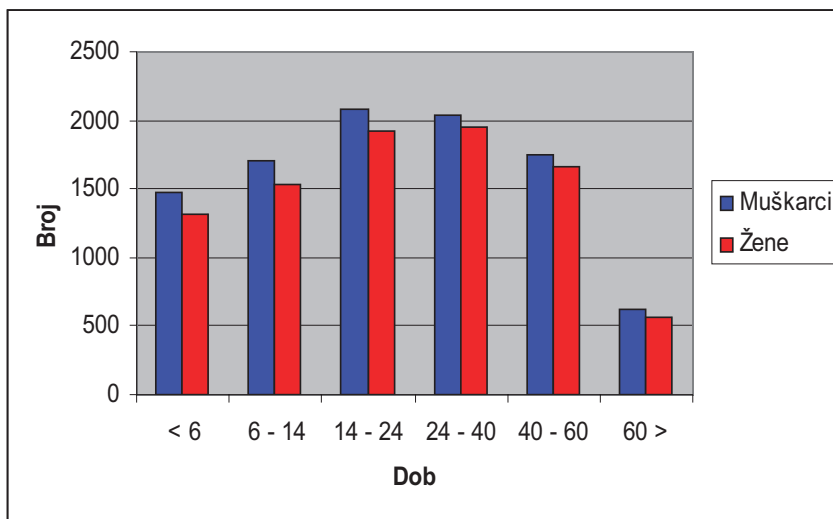
⁴⁷ Isto, 107.

Tablica 7. Dobno-spolna struktura stanovništva političke općine Drniš (1857.)

Dob	Muškarci	Žene	Ukupno	Udio muškaraca	Udio žena
< 6	1470	1314	2784	52.8%	47.2%
6 – 14	1712	1533	3245	52.8%	47.2%
14 – 24	2076	1926	4002	51.9%	48.1%
24 – 40	2037	1952	3989	51%	49%
40 – 60	1746	1658	3404	51.3%	48.7%
60 >	625	566	1191	52.5%	47.5%
Ukupno	9666	8949	18.615	51.9%	48.1%

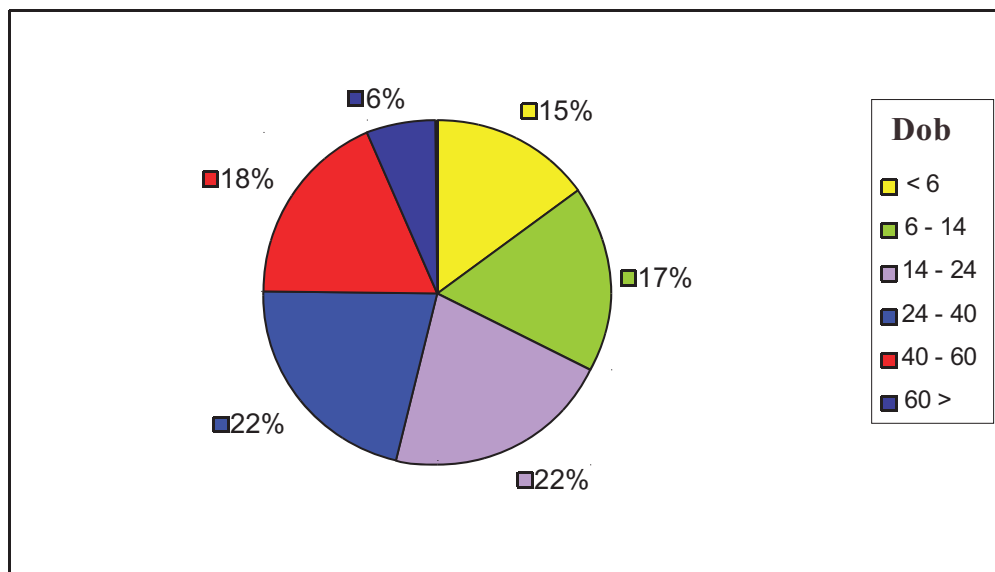
Izvor: *Bevölkerung und Viehstand... 1857*, 8 – 9.

Grafikon 1. Dobno-spolna struktura stanovništva političke općine Drniš (1857.)

Izvor: Prema podatcima iz tablice 7.

Grafikon 2. Udio dobnih skupina u ukupnom broju stanovnika (1857.)

Izvor: Prema podacima iz tablice 7.

Prema grafikonu 2. vidi se da se radi o mladom stanovništvu. To potvrđuje široka dječja baza (djeca od 0 do 14 godina) koja čini 32% od ukupnog broja stanovnika. Pridoda li im se skupina mlađe životne dobi (od 14 do 24 godine) koja iznosi 22%, dobije se da na mlađe dobne skupine otpada 54% od ukupnog broja stanovnika. Uz to je postotak stanovništva od 24 do 60 godina 40%, a udio staračkog stanovništva od 60 godina naviše je 6%. No, postotak stare dobne skupine postavlja određena pitanja.

Omjer dobnih skupina na razini cijele Dalmacije po popisu iz 1857. godine iznosi: djeca od 0 do 14 godina 16%, mladi od 14 do 24 godine 20%, od 24 do 60 godine 21% te staro stanovništvo od 60 i više godina 8%.⁴⁸ Usporedimo li te podatke, da se zaključiti kako ne postoje neka značajnija odstupanja između političke općine Drniš i cijele Dalmacije, osim neznatno povećanog udjela starog stanovništva na razini pokrajine.

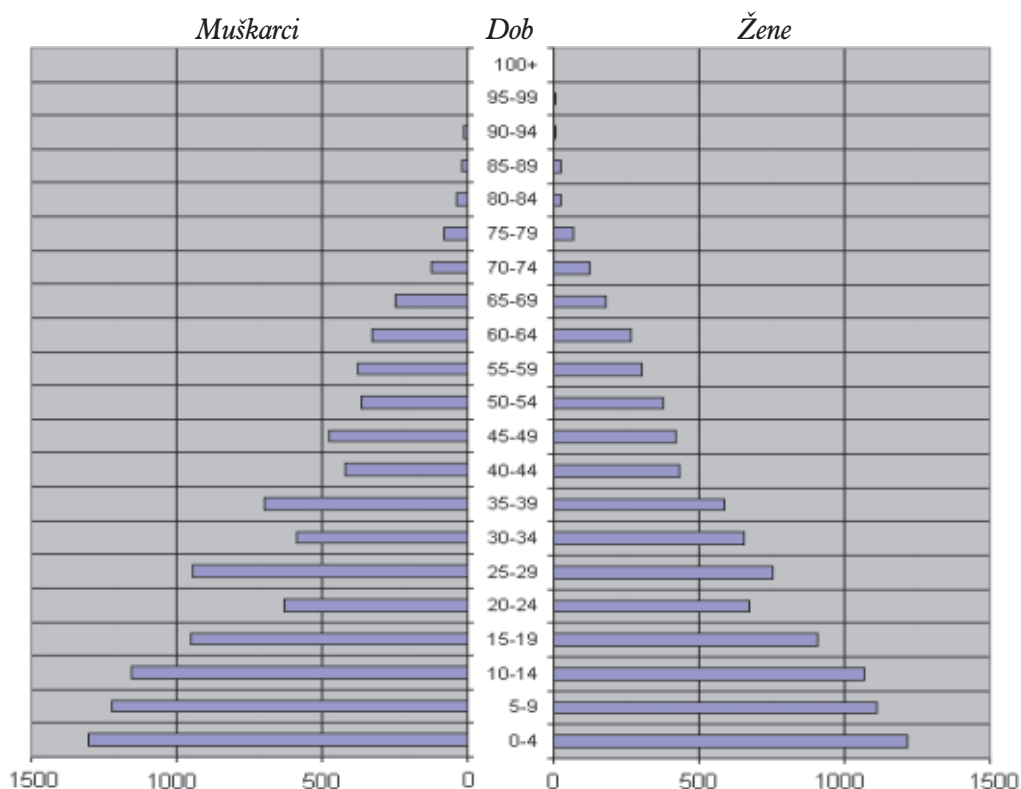
⁴⁸ B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, "Prvi opći popis", 538.

Tablica 8. Dobno-spolna struktura stanovništva općine Drniš po popisu (1869.)

<i>Dob</i>	<i>Muškarci</i>	<i>Žene</i>	<i>Ukupno</i>
0 – 4	1300	1219	2519
5 – 9	1221	1113	2334
10 – 14	1157	1070	2227
15 – 19	953	910	1863
20 – 24	627	670	1297
25 – 29	945	752	1697
30 – 34	588	654	1242
35 – 39	699	588	1287
40 – 44	422	431	853
45 – 49	477	419	896
50 – 54	367	379	746
55 – 59	375	302	677
60 – 64	330	263	593
65 – 69	245	182	427
70 – 74	126	121	247
75 – 79	80	69	149
80 – 84	39	25	64
85 – 89	16	22	38
90 – 94	10	6	16
95 – 99	3	6	9
100+	0	2	2
<i>Ukupno</i>	9980	9203	19.183

Izvor: *Bevölkerung und Viehstand... 1869*, 26 – 31, 38 – 43.

Grafikon 3. Piramida starosti, dobno-spolna struktura stanovništva (1869.)

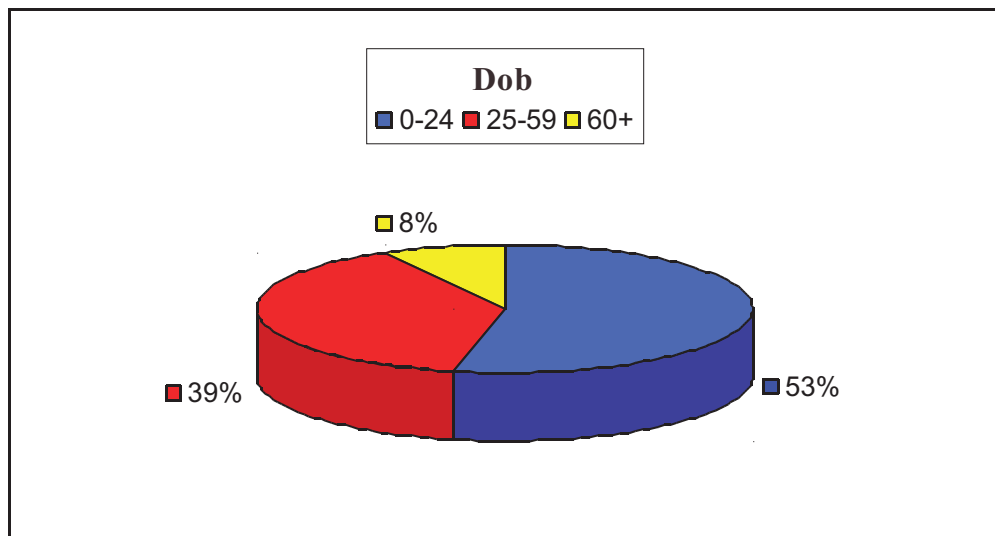
Izvor: Prema podatcima iz tablice 8.

Prema grafikonu 3. (piramidi starosti) vidljivo je da se radi o progresivnom (ekspanzivnom) tipu dobne strukture zbog široke baze piramide starosti. To upućuje na visok udio djece i dinamičan razvoj uz visoke stope prirasta stanovništva, što proizlazi iz visokih stopa nataliteta i opadajućih (prema vrhu piramide) stopa mortaliteta.⁴⁹

Po obliku grafikona 3. i po grafikonu 4. s postotkom udjela dobnih skupina, prvenstveno mislimo na visok udio od 8 % starog stanovništva te se, uz prije navedeno, nameće sumnja da se radi o ranoj podetapi demografske tranzicije. No, tvrdnje o tome bez pomnijeg istraživanja svih čimbenika, prvenstveno stopa mortaliteta i nataliteta te čvršćih dokaza, ostaju samo na razini pretpostavke.

⁴⁹ A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 363 – 364.

Grafikon 4. Postotak dobnih skupina u ukupnom broju stanovnika (1869.)

Izvor: Prema podacima iz tablice 8.

7. VJERSKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Vjerska struktura stanovništva prikazana je tablično te grafički. Prema podacima iz statističkih publikacija, vjerska struktura podijeljena je u četiri kategorije. Tu su katolici i pravoslavci kao dvije tradicionalne i najzastupljenije vjeroispovijesti, a zatim i grkokatolici. Ostale vjeroispovijesti su svrstane u kategoriju “ostali” zbog njihovog zanemarivo malog broja te lakšeg prikaza.⁵⁰ U pogledu podataka o pravoslavnoj vjeroispovijesti, za popis iz 1880. postoji neslaganje u statističkim publikacijama. *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. December 1880 in Dalmatien ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der Häuslichen Nutzthiere* te *Statistika pučanstva u Dalmaciji* donose podatak da je broj pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti 5263, a katoličke 14.095.⁵¹ Taj podatak preuzima Agneza Szabo pa, razmatrajući porast stanovništva u političkoj općini Drniš između 1857. i 1880. godine, zaključuje “da na znatno ubrzanije povećanje

⁵⁰ Kategorija “ostali” sadrži jednog pripadnika 1900. godine, a u službenoj publikaciji nije jasnije precizirano o kojoj se vjeroispovijesti radi nego je ovaj podatak svrstan u kategoriju “ini”. Prema popisu 1910. navedena su tri pripadnika kategorije “ostali”, koji prema statističkoj publikaciji pripadaju kategoriji “evangelici augsburške vjeroispovijesti”. *Općinski rječnik*, 24 – 26; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 70 – 71.

⁵¹ *Ergebnisse der nach dem Stande*, 12 – 13; *Statistika pučanstva*, 50.

pućanstva na području političke općine Drniš utječe nagli porast pravoslavnog stanovništva”.⁵² No, Alois Maschek u svojoj statističkoj publikaciji koja je izdana 1888. godine, nakon dvije prethodno spomenute, navodi drugačiji podatak: 4863 pripadnika pravoslavne ispovijesti te 14.495 katolika.⁵³ Mislim da je taj podatak vjerodostojniji pa ću ga koristiti jer se prirodnije uklapa u ukupne podatke za cijelo promatrano razdoblje. Ako bismo uzeli podatak da je 1880. godine bilo 5263 pravoslavaca, što bi iznosilo 27.04% od ukupnog broja stanovnika, tada bi broj pravoslavaca u usporedbi s 1869. godinom narastao 3%, da bi zatim 1890. godine opet pao za skoro 3% (vidi tablice 9. i 10.). Takva oscilacija bila bi nelogična u ukupnom porastu stanovništva, kako katoličkog tako i pravoslavnog. Ako se zna da katoličko i pravoslavno stanovništvo živi pod jednakim ekonomskim i socijalnim uvjetima, zaista moramo odbaciti takav podatak. Vjerojatno se radilo o nekakvoj pogrešci prilikom analize rezultata popisa ili njihove publikacije.

Podatci iz popisa 1857. godine nisu prikazani u grafikonu i nisu korišteni u daljnjoj analizi ukupne stope promjene zbog metodološke ispravnosti, jer je taj popis, kako je već navedeno u poglavlju 3., napravljen na drukčijoj koncepciji od ostalih popisa. Stoga se njegove podatke o vjerskoj strukturi iz publikacije ne može izravno komparirati s onima iz drugih popisa.

Tablica 9. Vjerska struktura stanovništva političke općine Drniš (1857. – 1910.)

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika	Katolici	Pravoslavci	Grko-katolici	Ostali
1857.	18.615	13.644	4713	258	0
1869.	19.183	14.283	4784	161	0
1880.	19.457	14.495	4863	99	0
1890.	20.426	15.267	5052	107	0
1900.	23.336	17.205	6035	95	1
1910.	24.445	17.820	6540	82	3

Izvor: *Bevölkerung und Viehstand... 1857*, 6; *Bevölkerung und Viehstand... 1869*, 4 – 5; *Ergebnisse der nach dem Stande*, 12 – 13; *Statistika pućanstva*, 50; *Geographisch-statistische Repertorium*, 51 – 53; *Posebni popis mjesta*, 57 – 60; *Općinski rječnik*, 24 – 27; M. MAKALE, *Zadnji popis pućanstva*, 70 – 71.

⁵² Agneza SZABO, “Pućanstvo upravnog kotara Knin u drugoj polovici 19. stoljeća”, *Kninski zbornik*, Zagreb, 1993., 37.

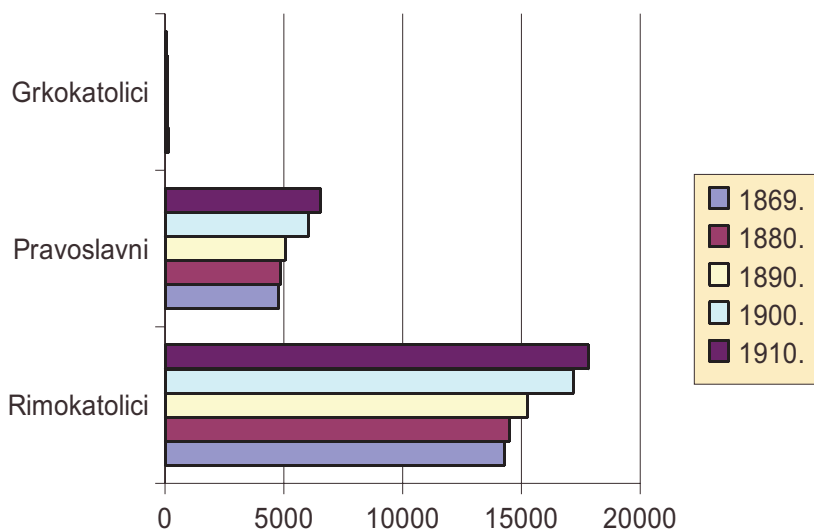
⁵³ *Geographisch-statistische Repertorium*, 53.

Tablica 10. Udio stanovništva po vjeroispovijesti političke općine Drniš (1857. – 1910.)

Godina popisa	Katolici	Pravoslavci	Grkokatolici
1857.	73.29 %	25.32 %	1.39 %
1869.	74.46 %	24.94 %	0.84 %
1880.	74.45 %	24.99 %	0.51 %
1890.	74.74 %	24.73 %	0.52 %
1900.	73.72 %	25.86 %	0.41 %
1910.	72.90 %	26.75 %	0.33 %

Izvor: Izračunato na temelju podataka u tablici 9.

Grafikon 5. Broj stanovnika prema vjerskom opredjeljenju

Izvor: Prema podatcima iz tablice 9.

Iz tablica 9. i 10. i prikazu iz grafikona 5. vidi se da većinsko katoličko stanovništvo ravnomjerno raste u navedenom razdoblju, od 13.644 stanovnika 1857. do 17.820 stanovnika 1910. godine. Stopa ukupnog porasta za razdoblje od 1869. do 1910. godine iznosi 24.76%. U postotku udjela stanovništva po vjeroispovijesti uočava

se njegov rast od 73.29% 1857. do 75.74% 1890. godine, da bi zatim uslijedio pad 1900. na 73.72%, a zatim na 72.90% 1910. godine.

Pravoslavno stanovništvo čini oko jednu četvrtinu stanovništva kroz cijelo razdoblje. Njegov broj ravnomjerno raste od 4713 pripadnika 1869. godine na 6540 godine 1910. godine, što je povećanje od 36.71%. Dakle, stopa ukupnog porasta je veća kod pravoslavaca nego kod katolika. Postotak pravoslavaca u ukupnom broju stanovnika oscilira (pada i raste) između 1857. i 1869. godine, da bi nakon 1890. godine taj broj rastao, što je pratilo smanjenje katoličkog stanovništva u ukupnoj populaciji.

Specifičnost drniškog područja na razini cijele Dalmacije jest prisutnost grkokatolika (unijata).⁵⁴ Njihova nazočnost i malen broj rezultat je uglavnom neuspjele akcije austrijskih vlasti koje su pokušavale dalmatinske pravoslavce privesti crkvenoj uniji. Godine 1818. bečki je dvor naložio vlastima u Dalmaciji da privede pravoslavce uniji te su u tu svrhu dovedeni unijatski svećenici iz Poljske.⁵⁵ Proces nije bio uspješan zbog otpora pravoslavnog stanovništva i Pravoslavne crkve. Namjesnik V. Lilienberg 1832. godine je novcem i poticajima počeo provoditi proces unijačenja na području Drniša i Vrlike.⁵⁶ Ta akcija dala je ograničeni uspjeh. Tako su na području cijele Dalmacije postojale tri grkokatoličke parohije: parohija Vrlika i dvije na području Drniša, Kričke i Baljci. Broj grkokatolika, kako na području čitave Dalmacije tako i na području Drniša, neznatan je u ukupnom broju stanovnika. Broj i postotak grkokatolika u političkoj općini Drniš prikazan je u tablicama 9. i 10. Uz mali broj grkokatolika vidljiv je i njihov značajan pad kroz ispitivano razdoblje, s 258 pripadnika 1857. na 82 pripadnika 1910. godine, odnosno s 1.39 % na 0.33% u ukupnom broju stanovnika. Uzrok tomu možemo tražiti u maloj populaciji koja je ionako tu “umjetno” stvorena, bivajući bez tradicije i perspektive. Tome pridonosi i konstantno negativan odnos pravoslavaca prema grkokatolicima. Pravoslavci su vršili

⁵⁴ Prikazujući vjersku strukturu za općinu Drniš 1880., 1890. i 1991. godine, J. GELO i dr., *Narodnosni i vjerski sastav*, 739, ne bilježe grkokatolike 1880. i 1890. godine, premda je njihovo postojanje potvrđeno za rečene godine (što je i navedeno u ovom poglavlju), dok za 1890. godinu bilježe 86 pripadnika. Za takve krive podatke za 1880. godinu vjerojatno je krivo korištenje samo jednog izvora, koji je naveden u popisu izvora *Narodnosni i vjerski sastav... XI*. Ondje se ne navodi postojanje grkokatolika nego ih se svrstava pod kategoriju “*andere Confessionen*”, *Geographisch-statistische Repertorium*, 51 – 53. Druge dvije statističke publikacije za popis 1880. godine, koje su korištene pri izradi ovog rada, bilježe postojanje grkokatolika: *Ergebnisse der nach dem Stande*, 12 – 13; *Statistika pučanstva*, 50. Za prikaz 1890. godine grješka je očito u korištenju izvora; autor u popisu izvora navodi *Narodnosni i vjerski sastav... XI*, dakle isti izvor koji je korišten i ovom radu. Ovo vrelo navodi postojanje grkokatolika: broj katolika jest 15.374, a u fusnoti je navedeno “*među timi 107 grčko-katoličkih...*”; *Posebni popis mjesta*, 57.

⁵⁵ Šime Tome PERIČIĆ, *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.*, Zadar, 2006., 356.

⁵⁶ Isto, 357.

pritisak na grkokatolike te je u pojedinim slučajevima znalo dolaziti do vrijeđanja i fizičkih obračuna.⁵⁷

U sljedećim tablicama navedena je vjerska struktura političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa radi usporedbe s vjerskom slikom sudbenog kotara (političke općine) Drniš.

Tablica 11. Vjerska struktura političkih i sudskih kotareva dalmatinskog zaleđa (1880.)

Politički kotar	Sudski kotar	Ukupan broj stanovnika	Katolici	Pravoslavci	Ostali
Benkovac		31.003	12.762	18.240	1
	Benkovac	11.695	6645	5049	1
	Kistanje	7910	845	7065	0
	Obrovac	11.398	5272	6126	0
Imotski		27.443	26.486	957	0
	Imotski	27.443	26.486	957	0
Knin		41.884	20.270	21.511	103
	Knin	22.427	5775	16.648	4
	Drniš	19.457	14.495	4863	99
Sinj		40.103	34.038	6049	16
	Sinj	31.271	29.862	1407	2
	Vrlika	8832	4176	4642	14

Izvor: *Statistika pučanstva*, 50 – 51.

Iz tablica je vidljivo da je katoličko stanovništvo većinsko u političkim kotarevima Imotski i Sinj, dok je pravoslavno većinsko u političkim kotarima Benkovac i Knin. Na razini sudskih kotara većinsko je katoličko stanovništvo u kotarima Benkovac, Imotski, Drniš i Sinj. Pravoslavno stanovništvo je većinsko u sudskim kotarima Kistanje, Obrovac, Knin i Vrlika. Prema tome, katolička i pravoslavna vjeroispovijest po većinskoj zastupljenosti raspoređena je u jednakom broju političkih i sudskih kotara. U sudskom kotaru Drniš, u usporedbi s drugima, vidi se veća zastupljenost kategorije “ostali”, zbog toga što su u njoj navedeni grkokatolici kojih nema ili ih je manji broj u drugim kotarima.

⁵⁷ K. KOSOR, “Drniš u ogledalu tiska”, 422.

Tablica 12. Vjerska struktura političkih i sudskih kotareva dalmatinskog zaleđa (1910.)

Politički kotar	Sudski kotar	Ukupan broj stanovnika	Katolici	Pravoslavci	Ostali
Benkovac		44.097	18.658	25.433	6
	Benkovac	17.273	9954	7313	6
	Kistanje	10.665	1143	9522	0
	Obrovac	16.159	7561	8598	0
Imotski		42.127	40.677	1450	0
	Imotski	42.127	40.677	1450	0
Knin		54.984	25.316	29.572	96
	Knin	30.539	7496	23.032	11
	Drniš	24.445	17.820	6540	85
Sinj		57.164	48.013	9123	28
	Sinj	43.461	41.376	2066	19
	Vrlika	13.703	6637	7057	9

Izvor: M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 70 – 74.

8. JEZIČNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Podatke o jezičnoj strukturi stanovništva, kao što je već napomenuto u poglavlju 3., donose tek popisi od 1880. do 1910. godine. Statističke publikacije ne donose podatke o jeziku za ukupan broj prisutnog stanovništva već po sljedećim kategorijama: “*Pučanstvo kako obično govori; Od pripadnika austr. pokrajinam obično govore*” – 1880., “*Saobraćajni jezik domaćeg stanovništva*” – 1890., “*Jezič obćenja domaćeg stanovništva*” – 1900. i “*Prisutno stanovništvo austr. državljanstva po jeziku općenja*” – 1910.⁵⁸ Dakle, populacija kojoj je prikazana jezična struktura samo je prisutno stanovništvo austrijskog državljanstva. Popisna metodologija ne poznaje razliku između hrvatskog i srpskog jezika nego donosi zajedno podatke u kategoriji “hrvatsko-srpskog jezika”.⁵⁹ Uz kategoriju “hrvatsko-srpskog”, postoje i podatci za talijanski i njemački jezik, pa će se u tabličnom prikazu koristiti iste kategorije, a preostale su uvrštene u kategoriju “ostali”.⁶⁰

⁵⁸ *Statistika pučanstva*, 53; *Posebni popis mjesta*, 57 – 60; *Općinski rječnik*, 24, 27; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 76 – 77.

⁵⁹ *Ergebnisse der nach dem Stande; Statistika pučanstva; Geographisch-statistische Repertorium; Posebni popis mjesta; Općinski rječnik*; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*.

⁶⁰ Statističke publikacije koriste isto kategoriju “ostali” i ne preciziraju o kojoj se jezičnoj pripadnosti radi. Jedino je za godinu 1880. i 1910. unutar jezičnih skupina austrijskog djela Monarhije navedeno o kojim se pripadnicima radi. Tako je 1880. godine zabilježen 1 slovenski govornik, a 1910. godine 3 češka i 21 slovenski govornik.

Tablica 13. Jezična struktura stanovništva političke općine Drniš (1880. – 1910.)

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika	Populacija za koju se donosi jezična struktura	Jezik populacije			
			“hrvatsko-srpski”	talijanski	njemački	ostali
1880.	19.457	19.404	19.314	51	38	1
1890.	20.426	20.426	20.339	53	4	30
1900.	23.336	23.289	23.158	78	24	29
1910.	24.445	24.434	24.310	90	10	24

Izvor: *Statistika pučanstva*, 53; *Posebni popis mjesta*, 57 – 60; *Općinski rječnik*, 24, 27; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 76 – 77.

Tablica 14. Jezična struktura političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa (1880.)

Politički kotar	Sudski kotar	Populacija za koju se donosi jezična struktura	Jezik populacije			
			“hrvatsko-srpski”	talijanski	njemački	ostali
Benkovac		30.864	30.846	13	2	3
	Benkovac	11.647	11.642	5	0	0
	Kistanje	7890	7890	0	0	0
	Obrovac	11.327	11.314	8	2	3
Imotski		27.442	27.410	30	2	0
	Imotski	27.442	27.410	30	2	0
Knin		41.701	41.451	177	52	21
	Knin	19.404	22.137	126	14	20
	Drniš	22.297	19.314	51	38	1
Sinj		40.062	39.932	100	13	17
	Sinj	31.252	31.143	83	13	15
	Vrlika	8810	8789	17	0	2

Izvor: *Statistika pučanstva*, 53 – 54.

Tablica 15. Jezična struktura političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa (1910.)

Politički kotar	Sudski kotar	Populacija za koju se donosi jezična struktura	Jezik populacije			
			“hrvatsko-srpski”	talijanski	njemački	ostali
Benkovac		44.054	43.945	84	2	23
	Benkovac	17.262	17.192	52	0	18
	Kistanje	10.648	10.635	13	0	0
	Obrovac	16.144	16.118	19	2	5
Imotski		42.086	42.018	46	7	15
	Imotski	42.086	42.018	46	7	15
Knin		54.936	54.653	186	40	57
	Knin	30.502	30.343	96	30	33
	Drniš	24.434	24.310	90	10	24
Sinj		57.021	56.704	111	102	104
	Sinj	43.318	43.008	106	101	103
	Vrlika	13.703	13.696	5	1	1

Izvor: M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 76 – 79.

Iz podataka iznesenih u tablici 15. jasno se očrtava tipična jezična slika dalmatinskog zaleđa s apsolutnom većinom domaćih govornika (vidi tab. 16. – 19.). Od ostalih jedino bi se mogli izdvojiti Talijani kojih je nešto više i broj im konstantno raste kroz to razdoblje. Donekle je uzrok tome što postoji nekoliko talijanskih obitelji u Drnišu. Takva je, na primjer, obitelj drniških posjednika Difniko, a ostali su vjerojatno doseljenici. Njemački jezik je tradicionalno stran drniškom području, a može se reći i dalmatinskom. On dolazi s privremenim doseljenicima iz austrijskog djela Monarhije koji su se vjerojatno doselili iz profesionalnih razloga. Potvrda se nalazi u malom broju pripadnika, koji i tako neznatan doživljava ogromne oscilacije tijekom tog razdoblja.

Podatci iz tablica 14. i 15. upućuju na sličnu jezičnu strukturu na cijelom navedenom području i za cijelo navedeno razdoblje. To je slična slika, kako je već navedeno, koju pokazuje i jezična struktura sudskog kotara (političke općine) Drniš, s ogromnim udjelom autohtonih domaćih govornika i neznatnim udjelom stranih govornika koji tu borave kako trajni ili privremeni doseljenici.

9. NACIONALNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Već je napomenuto da popisi stanovništva od 1857. do 1910. godine ne donose podatke o nacionalnom sastavu stanovništva. Tako se do podataka o nacionalnom sastavu stanovništva može doći samo posredno – kombinacijom podataka o vjerskom i

jezičnom sastavu stanovništva, što se može smatrati pouzdanom metodom za promatrano područje. Kako podatke o jezičnom sastavu stanovništva, što je već rečeno u prethodnom poglavlju, popisi donose tek od 1880. godine, tako se i podatci o nacionalnom sastavu analizom popisanih rezultata mogu dobiti tek od spomenute godine.

U sljedećoj tablici smo iznijeli nacionalni sastav za razdoblje od 1880. do 1910. godine. Broj pripadnika hrvatske nacionalnosti dobili smo tako što smo od populacije koja govori “srpsko-hrvatskim” oduzeli broj pripadnika pravoslavne i grkokatoličke vjeroispovijesti.⁶¹ Pravoslavce smo uključili među pripadnike srpske nacionalnosti, što uostalom možemo uzeti za pravilo na području cijele Dalmacije, jer se srpska nacionalna integracija provodila prvenstveno u okviru zacrtanom pravoslavnom vjeroispoviješću. Grkokatolici su svrstani pod kategoriju “ostali i nepoznato” zbog toga što se nije mogao ustvrditi njihov daljnji smjer u nacionalnoj integraciji, premda su zasigurno bili bliži hrvatskom nacionalnom korpusu. Za Talijane je jezična pripadnost siguran indikator nacionalne pripadnosti, jer je u spomenutom razdoblju nacionalna integracija talijanske nacionalne manjine u Dalmaciji već u završnoj fazi. Njemačku nacionalnu pripadnost smo identificirali prema jeziku; premda smo tu kategoriju stanovništva u tabličnom prikazu svrstali pod kategoriju Nijemci, stvarno je teško govoriti o nacionalnoj pripadnosti tog dijela populacije u navedenom vremenskom okviru. Kako se vjerojatno radilo o populaciji koja je došla iz austrijskog dijela Monarhije, sve i da im je materinji jezik bio izvorno njemački, još uvijek ih se teško može nacionalno identificirati.

Tablica 16. Nacionalna struktura stanovništva političke općine Drniš (1880. – 1910.)

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika	Hrvati	Srbi	Talijani	Nijemci	Ostali i nepoznato
1880.	19.457	14.352	4863	51	38	153
1890.	20.426	15.180	5052	53	4	137
1900.	23.336	17.028	6035	78	24	171
1910.	24.445	17.688	6540	90	10	117

Izvor: *Statistika pučanstva*, 53; *Geographisch-statistische Repertorium*, 51 – 53; *Posebni popis mjesta*, 57 – 60; *Općinski rječnik*, 24, 27; M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 70 – 71, 76 – 77.

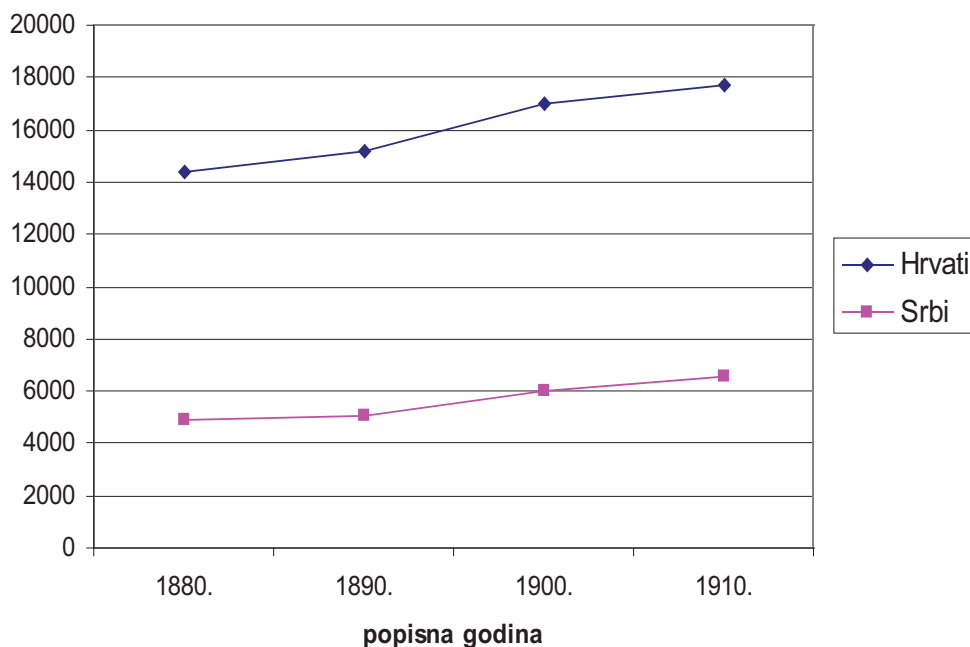
⁶¹ Ivan Crkvenčić, analizirajući u svom djelu broj Hrvata i Srba i njihovo kretanje na području političkih kotareva Knin i Benkovac, pa tako i na području političke općine Drniš, u razdoblju od 1880. do 1910. godine, jednostrano proglašava sve katolike Hrvatima (uključujući grkokatolike, i talijansko i njemačko govoreće stanovništvo). Smatramo da se radi o metodološki neispravnom i netočnom postupku, premda u računanju na takav način u postotcima omjera Hrvata i Srba ne dolazi do značajnijih odstupanja zbog malog broja pripadnika drugih nacionalnosti. I. CRKVENČIĆ, “Sjeverna Dalmacija”, 195, tablica 1.

Tablica 17. Udio nacionalnih skupina u ukupnom broju stanovnika političke općine Drniš (1880. – 1910.)

Godina popisa	Hrvati	Srbi	Talijani	Nijemci	Ostali i nepoznato
1880.	73.76%	24.99%	0.26%	0.2%	0.79%
1890.	74.31%	24.73%	0.26%	0.02%	0.67%
1900.	72.97%	25.86%	0.33%	0.1%	0.73%
1910.	72.36%	26.75%	0.37%	0.04%	0.48%

Izvor: Izračunato na temelju podataka u tablici 16.

Grafikon 6. Nacionalna struktura stanovništva političke općine Drniš (1880. – 1910.)

Izvor: Prema podacima iz tablice 16.

Prema podacima iz tablica 16. i 17. te grafikona 6., u općini Drniš većinsko hrvatsko stanovništvo s nešto manje od tri četvrtine udjela prevladava u ukupnom broju. Slijedi srpsko stanovništvo s udjelom od oko jedne četvrtine. Broj pripadnika svih ostalih nacionalnosti je zanemariv i kreće se oko 1%. Kod brojnosti žitelja po nacionalnoj pripadnosti primjećuje se isti proces kao kod vjerske strukture (vidi poglavlje 7.); nakon rasta 1890., hrvatsko stanovništvo u ukupnom broju stanovništva lagano opada, a srpsko raste. Za navedeno razdoblje stopa ukupnog porasta kod Hrvata iznosi 23.24%, dok kod Srba za isto razdoblje iznosi 34.48%,⁶² dakle za više od 10%. Za objašnjenje ovih činjenica i traženje uzroka trebalo bi sagledati širi vremenski period 19. i 20. stoljeća, te provjeriti trendove u porastu stanovništva i analizirati čimbenike koji su utjecali na kretanje njegova broja, prvenstveno migraciju.

U sljedećim tablicama (18. – 21.) izložit će se nacionalna struktura političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa. U izračunavanju pojedinih nacionalnih skupina vodili smo se načelom koji smo primijenili i pri izračunavanju nacionalne strukture općine (kotara) Drniš. Iznimka je učinjena pri izračunavanju broja pripadnika hrvatske nacionalnosti, gdje smo koristili identičan princip (od broja govornika “hrvatsko-srpskog” oduzeli smo broj pravoslavca i grkokatolika) samo za kotar Vrliku zbog nazočnosti grkokatolika koji su dio autohtonog stanovništva (vidi poglavlje 7.).

Tablica 18. Nacionalna struktura političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa (1880.)

<i>Politički kotar</i>	<i>Sudski kotar</i>	<i>Ukupan broj stanovnika</i>	<i>Hrvati</i>	<i>Srbi</i>	<i>Talijani</i>	<i>Nijemci</i>	<i>Ostali i nepoznato</i>
Benkovac		31.003	12.606	18.240	13	2	142
	Benkovac	11.695	6593	5049	5	0	48
	Kistanje	7910	825	7065	0	0	20
	Obrovac	11.398	5188	6126	8	2	84
Imotski		27.443	26.453	957	30	2	1
	Imotski	27.443	26.453	957	30	2	1
Knin		41.884	19.841	21.511	177	52	303
	Knin	22.427	5489	16.648	126	14	150
	<i>Drniš</i>	<i>19.457</i>	<i>14.352</i>	<i>4863</i>	<i>51</i>	<i>38</i>	<i>153</i>
Sinj		40.103	33.869	6049	100	13	72
	Sinj	31.271	29.736	1407	83	13	34
	Vrlika	8832	4133	4642	17	0	40

Izvor: *Statistika pučanstva*, 50 – 51, 53 – 54.

⁶² Izračunato na temelju podataka iz tablice 16.

Tablica 19. Nacionalna struktura političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa (1910.)

Politički kotar	Sudski kotar	Ukupan broj stanovnika	Hrvati	Srbi	Talijani	Nijemci	Ostali i nepoznato
Benkovac		44.097	18.512	25.433	84	2	66
	Benkovac	17.273	9879	7313	52	0	29
	Kistanje	10.665	1113	9522	13	0	17
	Obrovac	16.159	7520	8598	19	2	20
Imotski		42.127	40.568	1450	46	7	56
	Imotski	42.127	40.568	1450	46	7	56
Knin		54.984	24.999	29.572	186	40	187
	Knin	30.539	7311	23.032	96	30	70
	Drniš	24.445	17.688	6540	90	10	117
Sinj		57.164	47.572	9123	111	102	256
	Sinj	43.461	40.942	2066	106	101	246
	Vrlika	13.703	6630	7057	5	1	10

Izvor: M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, 64 – 79.

Tablica 20. Udio Hrvata (1880. – 1910.) u ukupnom broju stanovnika političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa

Politički kotar	Sudski kotar	1880.	1890.	1900.	1910.
Benkovac		40.66%	40.69%	41.06%	41.98%
	Benkovac	56.37%	56.13%	56.99%	57.19%
	Kistanje	10.43%	10.17%	10.8%	10.44%
	Obrovac	45.52%	47.36%	46.6%	46.54%
Imotski		96.39%	95.95%	95.88%	96.3%
	Imotski	96.39%	95.95%	95.88%	96.3%
Knin		47.37%	45.52%	46.33%	45.47%
	Knin	24.47%	23.01%	24.34%	29.34%
	Drniš	73.76%	74.32%	72.97%	72.36%
Sinj		84.46%	83.97%	84.03%	83.22%
	Sinj	95.09%	94.94%	95.08%	94.2%
	Vrlika	46.8%	47.52%	47.64%	48.38%
<i>Ukupno</i>		66.06%	65.88%	66.39%	66.37%

Izvor: Izračunato na temelju podataka u *Statistika pučanstva*, 50 – 51, 53 – 54 i M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 64 – 79.

Tablica 21. Udio Srba (1880. – 1910.) u ukupnom broju stanovnika političkih i sudskih kotara dalmatinskog zaleđa

<i>Politički kotar</i>	<i>Sudski kotar</i>	<i>1880.</i>	<i>1890.</i>	<i>1900.</i>	<i>1910.</i>
Benkovac		58.83%	58.5%	58.51%	57.68%
	Benkovac	43.17%	42.42%	42.42%	41.34%
	Kistanje	89.32%	89.7%	89.07%	89.28%
	Obrovac	53.75%	51.96%	52.9%	53.21%
Imotski		3.49%	3.61%	3.59%	3.44%
	Imotski	3.49%	3.61%	3.59%	3.44%
Knin		51.36%	53.65%	52.55%	53.78%
	Knin	74.23%	76.25%	74.58%	75.42%
	Drniš	24.99%	24.73%	25.86%	26.75%
Sinj		15.08%	15.75%	15.42%	15.96%
	Sinj	4.5%	4.83%	4.34%	4.75%
	Vrlika	52.56%	52.2%	51.91%	51.5%
<i>Ukupno</i>		33.29%	33.54%	32.93%	33.06%

Izvor: Izračunato na temelju podataka u *Statistika pučanstva*, 50 – 51, 53 – 54 i M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 64 – 79.

U tablicama 20. i 21. je prikazan udio Hrvata i Srba kao dvije najzastupljenije nacije u ukupnom broju stanovnika u političkim i sudskim kotarima dalmatinskog zaleđa. Preostale su nacionalne skupine i kategorija „ostali“ izostavljene iz ove analize zbog njihove malobrojnosti, što značajnije ne utječe na ukupnu sliku nacionalne strukture. Ona ne pokazuje drastične pomake u ispitivanom razdoblju već relativno stalan omjer bez naglih odstupanja. Drniški sudski kotar (politička općina), kao područje s većinski hrvatskim stanovništvom, pokazuje zanimljivu činjenicu: uočljiva je, naime, tendencija pada udjela hrvatskog stanovništva nakon 1890. godine, i to sa 74.32% na 72.36% 1910. godine. Kod drugih navedenih sudskih kotara postoji ili porast udjela hrvatskog stanovništva ili oscilacije (povećavanje pa smanjivanje udjela). Udio srpskog stanovništva većinom oscilira ili stagnira, jedino je u sudskom kotaru Obrovac uočljiv njegov porast nakon 1890. godine.

Kako općina Drniš pokazuje najmanju stopu rasta za razdoblje od 1880. do 1910. godine (vidi poglavlje 4.), bilo je za očekivati da ima manje stope rasta po nacionalnim skupinama u usporedbi s drugim navedenim područjima. No, ona kao većinski hrvatska ima najmanju stopu rasta hrvatskog stanovništva od svih navedenih (vidi tablicu 20.), koja iznosi samo 23.24%, što je daleko ispod ukupnog porasta hrvatskog stanovništva u sudskom kotaru (političkoj općini) Vrlika. Ova ima i

najveću ukupnu stopu porasta stanovništva (vidi tablicu 3.); u njoj je gotovo ravnomjerno raspoređen udio hrvatskog i srpskog stanovništva (vidi tablicu 19.), te ujedno ima najveću stopu rasta od svih navedenih od 60.41% (vidi tablicu 22.). Isto tako, stopa rasta hrvatskog stanovništva drniškog sudskog kotara (političke općine) značajno zaostaje za ukupnom stopom rasta hrvatskog stanovništva cijelog navedenog područja kroz promatrano razdoblje koja iznosi 41.91%. Istodobno stopa rasta srpskog stanovništva od 34.48% nešto manje zaostaje za ukupnom stopom rasta srpskog stanovništva od 40.25% cijelog navedenog područja (vidi tablicu 22.).

Tablica 22. Stopa ukupne promjene broja Hrvata i Srba (1880. – 1910.)
 u političkim i sudskim kotarima dalmatinskog zaleđa

<i>Politički kotar</i>	<i>Sudski kotar</i>	<i>Stopa ukupne promjene (1880. – 1910.)</i>	
		<i>Hrvati</i>	<i>Srbi</i>
Benkovac		+46.85%	+39.44%
	Benkovac	+49.84%	+44.84%
	Kistanje	+34.9%	+34.78%
	Obrovac	+44.95%	+40.35%
Imotski		+53.36%	+51.52%
	Imotski	+53.36%	+51.52%
Knin		+26%	+37.47%
	Knin	+33.19%	+38.35%
	<i>Drniš</i>	+23.24%	+34.48%
Sinj		+40.46%	+50.82%
	Sinj	+37.68%	+46.84%
	Vrlika	+60.41%	+52.02%
<i>Ukupno</i>		+41.91%	+40.25%

Izvor: Izračunato na temelju podataka u *Statistika pučanstva*, 50 – 51, 53 – 54 i M. MAKALE, *Zadnji popis pučanstva*, 64 – 79.

ZAKLJUČAK

U popisima stanovništva koje je provodila Monarhija od 1857. godine dobili su se prvi moderni vjerodostojni podatci o broju i raznim strukturama stanovništva, kako na području cijele Monarhije tako i na njenim lokalnim razinama, kao što je područje Drniša. Stanovništvo Dalmacije i Drniša kroz ovo razdoblje austrijske uprave, koja ne posvećuje osobitu pažnju i brigu njegovim potrebama, doživljava polaganu modernizaciju na svim razinama, premda će još dugo ostati u većini siromašno agrarno društvo. Uz to, stanovništvo doživljava i značajne demografske procese, prvenstveno krajem 19. stoljeća kada definitivno ulazi u proces demografske tranzicije. Početkom 20. stoljeća uslijedio je veliki emigracijski val kojim taj prostor ostaje bez znatnog dijela najvrjednijeg stanovništva.

Tijekom ovog razdoblja stanovništvo političke općine Drniš ravnomjerno raste od 18.099 stanovnika 1857. godine na 24.445 stanovnika 1910. godine. Ukupna stopa porasta stanovništva iznosi 35%, što je daleko ispod stope porasta stanovništva za cijelu Dalmaciju koja za isto razdoblje iznosi 59.6%. Stopom rasta zaostaje značajno i za ostalim dalmatinskim zaleđem, premda u okviru njega ima skoro najveće površine pogodne za obradu i manju fiziološku gustoću naseljenosti. Uzrok manjem porastu ukupnog broja stanovnika trebalo bi tražiti u lošem ekonomskom stanju i emigraciji koja je evidentna kroz čitavo razdoblje, a početkom 20. stoljeća postaje najznačajniji negativni čimbenik.

Po dobnoj strukturi stanovništvo općine Drniš pokazuje znakove starenja. Podatci iz 1869. govore da je udio starog stanovništva visokih 8%, što navodi na pretpostavku da stanovništvo pokazuje očite znakove tranzicije, osobito mortaliteta.

Po vjerskoj i nacionalnoj strukturi prevladava hrvatsko katoličko stanovništvo koje čini oko tri četvrtine ukupnog broja stanovništva, zatim slijedi srpsko pravoslavno stanovništvo čiji broj varira oko jedne četvrtine. Zabilježen je i neznatan broj domaćeg autohtonog stanovništva grkokatoličke vjeroispovijesti, kao specifičnost drniške političke općine na razini Dalmacije, kojem u ovom radu nije ustvrđena nacionalna pripadnost. Ostalo stanovništvo, među kojima je najistaknutije talijansko i puno manje njemačko, čini gotovo zanemariv broj u ukupnom broju žitelja. Većinsko hrvatsko stanovništvo pokazuje tendenciju blagog opadanja u ukupnom broju stanovnika nakon 1890. godine, kao i najmanju stopu rasta za razdoblje 1880. – 1910. u usporedbi s pojedinim navedenim područjima dalmatinskog zaleđa. Značajno zaostaje i za ukupnom stopom uvećanja hrvatskog stanovništva u istom periodu na cjelokupnom uspoređivanom području dalmatinskog zaleđa.

Ante B r a l i ć – Stipe R a m l j a k

THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE DRNIŠ AREA
ACCORDING TO AUSTRIAN CENSUSES (1857 – 1910)

Summary

The paper analyses the Austrian censuses in the area of the political council of Drniš in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. These are the censuses of 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 and 1910. The data are analysed according to the religious, language, ethnic, gender and age structure. The obtained results are also compared with the data of other districts in the Dalmatian hinterland. They indicate that the Drniš area during the investigated period was at the beginning of the process of demographic transition. It was found that at the end of the 19th and in the early 20th century a period of great emigration began, mainly overseas.

Key words: Drniš, Austrian censuses, demography, emigration, 19th – 20th c.